

Kulak, Teresa

"Polski korytarz czy niemiecka enklawa", Włodzimierz Wakar, wydał i wstępem poprzedził Bohdan Kozięło-Poklowski, Olsztyn 1984 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1-2, 121-123

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Włodzimirz Wakar, *Polski korytarz czy niemiecka enklawa*. Wydał i wstępem poprzedził Bohdan Kozieli-Poklewski, Wydawnictwo „Pojezierze”, Olsztyn 1984, 249 ss.

Książka wydana pod tym alternatywnie sformułowanym — a zapożyczonym od jednego z pomieszczonych w niej tekstów — tytułem jest wyborem publicystyki politycznej i publikacji o charakterze naukowym Włodzimierza Wakara (1885—1933), znanego geografa, demografa i statystyka. W początkach II Rzeczypospolitej także aktywnego działacza sam rządowego, a w latach poprzedzających odzyskanie niepodległości wybijającego się działacza oświatowego i pedagoga. Obejmuje ona tę część jego dorobku publicystycznego i naukowego z lat 1914—1932, w którym koncentrował się na zagadnieniach Prus Wschodnich. Wyboru pism dokonał Bohdan Kozieli-Poklewski. Poprzedził je też obszernym i interesującym wstępem. Jest on zarówno wprowadzeniem do problematyki politycznej i kwestii terytorialnych okresu międzywojennego, jak i tłem krytycznej analizy pisarstwa politycznego i naukowych dokonań W. Wakara. Dla dzisiejszego czytelnika unowocześniono ortografię i interpunkcję prezentowanych tekstów, zaopatrzone je w niezbędne wyjaśnienia i przypisy oraz słownik aktualnie stosowanych nazw miejscowości wymienianych przez Wakara.

Edycja pism Wakara, chociaż ograniczona tematycznie do problematyki wschodniopruskiej, wydaje się przedsięwzięciem bardzo cennym. Nazwisko jego bowiem w naszym obiegu naukowym zaczęło funkcjonować pełniej dopiero w połowie lat sześćdziesiątych wraz z postępowaniem badań nad dziejami polskich ziem zachodnich w okresie międzywojennym, a Prus Wschodnich w szczególności. Autorstwo jego najciekawszego dokonania publicystycznego, wydanego anonimowo w 1926 r. jako *Consulibus, Doświadczenia i błędy naszej polityki zagranicznej wobec zadań chwili* — jak przed laty, tak i do niedawna budziło wątpliwości. Niemcy podejrzewali o nie najpierw Szymona Askenazego, przedstawiciela Polski w Lidze Narodów i zarazem znanego historyka, a później kogoś z kręgu stronników polityki Augusta Zaleskiego, pierwszego po przewrocie majowym ministra spraw zagranicznych. Natomiast w niedawno wydanej pracy z zakresu stosunków polsko-niemieckich pod pseudonimem *Consulibus* identyfikuje się zwolennika piłsudczykowskiej racji stanu¹.

Przedstawiając drogi publicystycznej i naukowej aktywności Wakara, B. Kozieli-Poklewski podkreśla (s. XV), iż przez całe życie był on związany z radykalnym ruchem ludowym. Wskazuje na jego usytuowanie w kręgu lewicy niepodległościowej, na przynależność do Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie” oraz podkreśla pepesowskie z lat 1915—1919 kontakty w ramach Biura Pracy Społecznej. Ekspozuje też jego zaangażowanie w przygotowanie prawno-ustrojowych podstaw odbudowującej się Rzeczypospolitej. Z dokumentów ruchu ludowego wynika jednak, że Wakar z radykalnym ruchem ludowym związany był dość krótko. Przejściowe bowiem w 1919 r. zjednoczenie stronnictw ludowych spowodowało — znaną także w przypadku Macieja Rataja — zmianę jego przynależności partyjnej. Wakar od stycznia 1920 r. do grudnia 1924 r. należał do władz naczelnych PSL-„Piast”. Powi-

¹ J. Krasuski, *Stosunki polsko-niemieckie 1918—1932*, Poznań 1975, s. 81.

zania partyjne Wakara podkreślał celowo, ponieważ w większym stopniu niż to czyni B. Koziełło-Poklewski dostrzegałabym ich wpływ na uzewnętrznianie jego poglądów oraz na jego losy osobiste.

Niewątpliwie racją ma Autor wstępu (s. XXIX), gdy twierdzi, iż *Doświadczenia i błędy naszej polityki zagranicznej wobec zadań chwili* powstały w okresie przygotowań dyplomacji europejskiej do konferencji w Locarno. Przyczyny jednakże, które skłoniły Wakara do szerszej refleksji nad całością polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej, do konstatacji bezspornych zagrożeń zewnętrznych i poszukiwań możliwości przeciwdziałania im były bardziej złożone. Wpływ tu miała nie tylko obserwacja narastającego rewizjonizmu niemieckiego, w którym Prusy Wschodnie — oddzielone od Rzeszy polskim Pomorzem — odgrywały znaczną rolę, lecz także widoczne ożywienie w 1924 r. — bliskich także wcześniej kontaktów — między „Piastem” a czeskim Stronnictwem Agraryjszy. Strona polska eksponowała wówczas problem niemiecki i sugerowała możliwość zbliżenia z południowym sąsiadem. Optymizm w zapatrywaniach na możliwość zawarcia sojuszu polsko-czechosłowackiego i związana z nim wiara w ewentualne zdynamizowanie sytuacji politycznej i terytorialnej w Środkowo-Wschodniej Europie — zgodnie z interesami Polski — są na kartach wymienionej wyżej książki aż nadto widoczne².

Zagrożenie niemieckie i konieczność przeciwdziałania mu traktował Wakar priorytetowo, co zbliżało go do Narodowej Demokracji. Owa zbieżność poglądów nie oznaczałaby jednakże udstępienia mu łamów partyjnego polityczno-teoretycznego periodyku „Myśli Narodowej”, gdyby nie podkreślana wyżej przynależność Wakara do stronnictwa, z którym Związek Ludowo-Narodowy wchodził w polityczne sojusze. Wydaje się zatem, że bez obawy popełnienia błędu można mówić o jego lewicowym rodowodzie politycznym i późniejszych centrowo-prawicowych powiązaniach. Cięża one w sumie na jego poczynaniach po 1926 r. Wakar wycofał się bowiem z czynnej działalności politycznej, z inicjatyw na rzecz rozszerzenia podstaw samorządu terytorialnego i ograniczył swe zainteresowania do sfery naukowej, analiz zagadnień ekonomiczno-demograficznych — podporządkowanych niezmiennemu stanowisku w sprawach polsko-niemieckich i bacznej obserwacji oraz komentowaniu tego co się dzieje w enklawie wschodniopruskiej.

Wybór pism składa się z 11 tekstów, w tym sześciu przedrukowanych w całości, ułożonych problemowo. Otwierają go artykuły opublikowane w 1917 r. w dwutygodniku „Polska”, w których Wakar zawarł swoje koncepcje terytorialne przyszłej niepodległej Rzeczypospolitej. Następnie uwzględniona została bieżąca publicystyka polityczna Wakara, związana z konsekwencjami politycznymi, gospodarczymi i narodowościowymi powojennych rozstrzygnięć w północnej i północno-wschodniej części granicy polsko-niemieckiej. Dalej pomieszczono wyniki naukowych badań demograficznych oraz struktury narodowościowej Prus Wschodnich. Tom zamyka źródłowo udokumentowany odpowiednimi tabelami statystycznymi (ss. 186—249) obraz bilansu handlowego Prus Wschodnich oraz ocena ich sytuacji gospodarczej i prognozy rozwoju tej części państwa niemieckiego. Chronologicznie najwcześniejszy jest fragment broszury z 1914 r. *Luźność polska, ilość i rozprzestrzenienie*, najpóźniejsze na-

² Consulibus [W. Wakar], *Doświadczenia i błędy naszej polityki zagranicznej wobec zadań chwili*, Warszawa 1928, ss. 21—31; O kontaktach „Piasta” zob. W. Balcerak, *Polityka zagraniczna Polski w dobie Locarno*, Wrocław 1987, ss. 72—74; por. Z. Kłirkor-Kiedroniowa, *Ziemia mojego męża. Wspomnienia*, cz. III. 1920—1932, s. 170, Bibl. UJ, rkps. 2172.

tomiast obszerne studium z 1932 r. zatytułowane *Struktura demograficzna Prus Wschodnich*. B. Koziełło-Poklewski nie zamieścił bibliografii prac Wakara, toteż nawet abstrahując od jego dokonań z dziedziny oświatowo-pedagogicznej, nie wiemy jaka część publicystyki politycznej, prac i studiów demograficznych i ekonomicznych znalazła się w omawianym wyborze.

Szczegółową analizę poglądów W. Wakara, wraz z krytyczną oceną jego wkładu w badania problematyki wschodniopruskiej, przeprowadzono we wstępie do jego pism. B. Koziełło-Poklewski uwzględnił we wstępie również sytuację Prus Wschodnich w czasach hitlerowskich, a więc już po śmierci Wakara, wielokrotnie odwołując się do jego przewidywań i prognoz. Te analizy i oceny przekonują o słuszności edycji jego pism, wskazują bowiem na pionierskość badań demograficzno-statystycznych i wartość ustaleń, których nie zdeprecjonował upływ czasu i postępy badań nauki polskiej i niemieckiej. Wakar udowodnił, że pozostawiona mocą traktatu wersalskiego enklawa wschodniopruska nie miała szans normalnego rozwoju. Widoczne deformacje w postaci niedorozwoju ekonomicznego i wyludniania się prowincji miały jeszcze dziewiętnastowieczny rodowód. Obszar rolniczy o niekorzystnej strukturze własności rolnej i niskiej urodzajności ziemi, oprócz niewielkiego przemysłu przetwórczego płodów rolnych pozbawiony był możliwości industrializacji. I mimo hitlerowskich planów gospodarczego wzmocnienia Prus Wschodnich — jak wykazuje B. Koziełło-Poklewski — sytuacja prowincji nie zmieniła się, decydowały o niej bowiem w dużej mierze znaczne odległości rynków zaopatrzenia surowcowego i zbytu. Prusy Wschodnie ponosiły zatem konsekwencje braku powiązania z najbliższym zapleczem, stąd też dla Wakara jedynym rozwiązaniem tych trudności był postulat podziału ich obszaru i włączenia w organizmy gospodarcze sąsiedniej Polski i Litwy.

Dokonane przez Wakara analizy niemieckich statystyk narodowościowych ugruntowały w opinii naukowej osąd o manipulacjach danymi kolejnych spisów ludności przez wprowadzenie kategorii „dwujęzycznych”, sztucznego podziału na „języki” mazurski, kaszubski itp. Nowatorskie z kolei ujęcie urzędowych statystyk transportowych prowincji wschodniopruskiej pozwoliło mu w sferze wskaźników ekonomicznych zadać kłam propagandzie niemieckiej, uparcie twierdzącej jakoby polskie Pomorze — nazywane przez Niemców „korytarzem” — było powodem zamierania gospodarczego i demograficznego Prus Wschodnich. Tytułowy przeto dylemat „polski korytarz czy niemiecka enklawa”, stawiający w domyśle konieczność likwidacji bądź polskiego dostępu do morza bądź Prus Wschodnich, Wakar przy pomocy argumentów ekonomicznych, demograficznych, statystyk narodowościowych i analiz politycznych rozstrzygał (s. 61) jednoznacznie: „Potwornością geograficzną nie jest nasz dostęp do morza, lecz jego wąskość”.

Teresa Kulak

Vladas Žukas, *Lietuvių bibliografijos istorija*, Dalis 1 (iki 1940 metų), Mosklas, Vilnius 1983, 263 ss.

Vladas Žukas od dawna zajmuje się badaniem historii bibliografii litewskiej. Problematyce tej poświęcił on blisko 70 rozpraw, których spis przynosi omawiana w tym miejscu książka, stanowi pierwszą część szerszego wydawnictwa. Jest ona kontynuacją i rozwinięciem pracy habilitacyjnej Autora z 1972 r.